

II. BRIŽINSKI SPOMENIK KOT LITERARNOZGODOVINSKI PROBLEM

Jože POGAČNIK, Zagreb

Problem brižinskih spomenikov že od XIX. stoletja dalje stoji v središču slavističnih raziskav. Zaradi njihove častitljive starosti in zaradi sporočene oblike je bil (in je) področje za najbolj različne in najbolj protislovne koncepcije, ki so se ga lotevale z vseh strani in mu z raznih vidikov skušale priti do konca. Takšna prizadevanja so se v vrsti zadnjih let zelo pomnožila. Razširila so obseg možnostnih predpostavk in s tem vprašanje bistveno zapletla.¹ To se zlasti kaže v gledanjih na provenienco tega spomenika, ob problemu njegovega jezikovnega arhetipa in v mnenjih o genezi miselnih sestavin.² Kakor so na teh področjih živa različna nasprotna mišljenja, tako se večina dosedanjih preučevalcev strinja v predpostavki o določeni literarni obliki II. brižinskega spomenika (v nadaljnjem besedilu Fri II). Takšne oznake so vržene v tekst kot domislice ali pa so gledane s subjektivnih kriterijev tistega, kar bi raziskovalec rad odkril, a objektivno v tekstu ne obstaja.

Najdlje je v tej misli šel E. Sievers, ki je na podlagi zvočne analize poskušal vzpostaviti poetično rekonstrukcijo celotnega besedila³. Fr. Ramovš je v oceni Sieversovega poskusa zapisal, da literarna oblika ne preseneča, ker so brižinski spomeniki po vsebini in značaju takšni, »da je verz ali ritmična proza zanje jako prikladna oblika«⁴. S. Pirchegger je opozarjal predvsem na jezikovno ustreznost

¹ Temeljna naloga slovenske mediavelistike bi bila, da pripravi bibliografsko-kritični pregled vsega, kar se je dosedaj o tej temi pisalo.

² Takšna je na primer teza o slovaški provenienci, ki jo je z veliko silo in gradivsko obširnostjo zagovarjal Aleksander V. Isačenko (*Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok*, Bratislava 1943).

³ *Die altslawischen Verstexte von Kiew und Freising*, Leipzig 1925, str. 20—31 (načela) in 45—54 (transkripcija). Ob tem opozarjam na razpravo Olafa Brocha, *Eduard Sievers' Untersuchungen auf slavischem Gebiet*, Oslo 1929.

⁴ O jeziku v brižinskih spomenikih, ČJKZ VII (1928), str. 160.

in s tem na avtorjevo umetniško uporabo določenih glagolskih oblik⁵. Pravi pobornik te misli pa je bil Fr. Grivec, ki je ugotavljal literarno vrednost Fri II v razmerju do Cirilove književne šole. V zvezi s tem je govoril o stilističnih finesah (besedni red, pesniške podobe, besedne zveze, ponavljanja, jezikovne posebnosti) in se prvi dotaknil notranje členitve, ki predstavlja okvir miselnim prvina⁶. A. Bajec ostaja pri oznaki o vzvišenem, nevsakdanjem slogu⁷, A. Slodnjak pa navaja »slikovit jezik« in »slogovne fineše«⁸. Ján Mišianik združuje obe misli v tezi, da ima Fri II »literarno-retorični karakter«⁹. R. Kolarič opozarja na raziskovanje prozodičnih elementov¹⁰, E. Georgiev pa ponovno na zgodovinsko zasnovo v duhu srednjeveške cerkveno-religiozne retorike, na živ slog in patetično pridvignjenost besedila¹¹.

Takšni in podobni napotki narekujejo in hkrati opravičujejo postavitev vprašanja o literarni vrednosti Fri II. Le-ta je po izvoru in po funkciji zares *Adhortatio ad poenitentiam*, kar pomeni, da ima vnaprej določeno tematiko in idejno motivacijo. Snovno in miselno obeležje spomenika je potemtakem objektivno dano in izvira iz srednjeveškega krščanstva ter služi pastorizaciji v misijonskem delu. Ta stran je za literarno zgodovino manj pomembna. Vendar imamo v primeru Fri II opraviti z besedilom, ki ob prvobitno nepesniški nameri vsebuje določeno estetsko substanco. V tako imenovani »božji besedi« je govornik postal ustvarjalec in v njej zapustil sledove človeškega duha. Zaradi miselne vezanosti teh sledov ni iskati v tematiki in ideji, marveč v njunem prenosu v jezik in v vsebinski razčlenitvi. To se pravi: cilj naše analize je ugotovitev literarne strukture Fri II, in sicer tistih zakonitosti, ki obvladujejo jezikovno transmisijo (ubeseditve) ter njen vrstni red (slog in kompozicija). Predmet te analize je tekst Fri II, ki je edini resnični reprezentant

⁵ *Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler*, Leipzig 1931. S. Pirchegger je s tem za brižinske spomenike uporabil misel, ki jo je načelno za stcsl. spomenike zapisal Vatroslav Jagić: »Jene Feinheiten des Ausdrucks... bilden gerade das charakteristische Merkmal aller ältesten Texte« (*Entstehungsgeschichte...* § 57, str. 422—23).

⁶ Prim. predvsem *Zarja stare slovenske književnosti*, Ljubljana 1942.

⁷ *Slavistična revija* II (1949), str. 160 (v poročilu o Isačenkovi monografiji).

⁸ *Geschichte der slowenischen Literatur*, Berlin 1958, str. 39.

⁹ *Dejiny staršej slovenskej literatúry*, Bratislava 1958, str. 19 (»Kázeň naproti tomu má už charakter literárny, rétorický...«).

¹⁰ »Raziskava prozodičnih elementov slovenščine (zlasti po narečjih) bi verjetno odgovorila tudi na vprašanje, ali so brižinski spomeniki res verzificirani ali ritmična proza...« (*Jezik in slovstvo* VII, 1961/62, str. 111).

¹¹ E. Georgiev, n. d., str. 115 in 119 (»...izpoved na vtoriga fragment, otlíčavaš se s elementite na oratorskata reč...«, »...poleten stil...«, »...patos...«).

in tolmač obravnavanih pojavov. Analiza torej začena od znotraj; šele potem včlenjuje tekst v silnice tradicije in v sestav zgodovine.

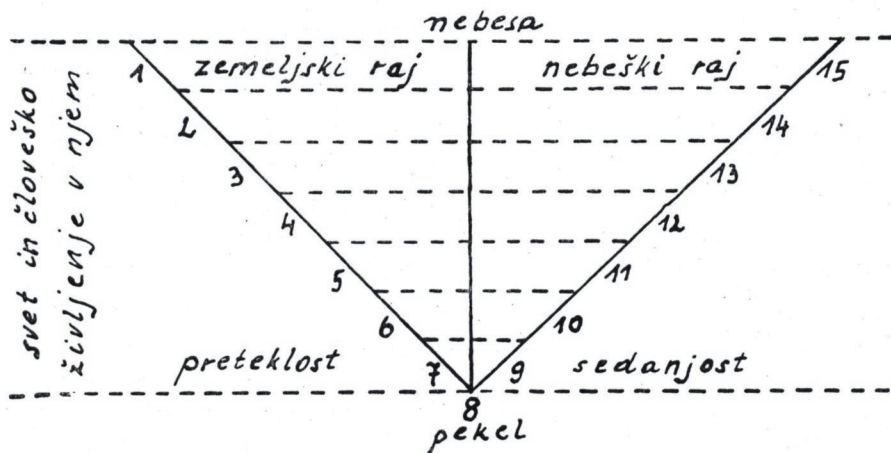
Adhortatio začena s prikazovanjem posledic, ki jih je povzročil pradedov greh (et' e bi d'ed naš ne s'ogr'etil), kar pomeni, da je temeljna misel biblijsko dejstvo o izgubljenem zemeljskem raju. Zaključuje pa se z vabilom k spovedi, kar v jeziku avtorja pomeni, k odreki od grešnosti in ponovni pridobitvi raja (ispov'edni b'od'ete gr'ehov vaših). Že ta objektivna vodi k osnovni lastnosti besedila: govornik ne govori v svojem imenu, marveč pojasnjuje in svari v imenu boga, ki mu pripada. Profetična in parenetična namera sta torej temeljni govorniški prvini Fri II. Njen začetek in njen konec pa že sama po sebi — zavoljo zaključnosti miselnega kroga — dovoljujeta delovno hipotezo o posebni, vezani kompoziciji celote. Spomenik se deli na dva dela, od katerih je prvi po znanem principu, da je biblijski stari zakon predpoda novega, nekakšna anabazis drugega dela. Razdelitev vsega spomenika na smiselne in sintaktično zaključene odstavke dá 15 enot, katerih središče je v govorniškem vzkliku: Têmi, t'emi ti s'ê d'eli bogu približaš'ê, ki je v sklopu celote osma, osrednja enota.¹² Ako te odstavke zapišemo pod vidikom temeljnih kompozicijskih prvin (uvod — središče — zaključek), dobimo nadsve zanimivo sliko, ki uvaja v nadaljnje strukturalne lastnosti:

<p>I—1. izgubljeni raj (zemeljski)
 2. hudič (neprijaznin) na delu
 3. hudičeva dela, ki jih bog sovraži
 4. odločanje med satan — bog
 5. priporočilo svetnikom
 6. spodbuda in odločitev za dobro
 7. telesna in duhovna dobra dela</p> | <p>II—15. s spovedjo si pridobiš raj (nebeški)
 14. hudiču se lahko odpravimo
 13. zavoljo hudičevih del zadoščevanje v trpljenju
 12. odločanje med satan — bog
 11. poslednja sodba
 10. spodbuda in odločitev za dobro
 9. vabilo k dobrim delom</p> |
|---|---|
8. Têmi, t'emi ti s'ê d'eli bogu približaš'ê.

¹² Ta razdelitev ustreza Grivčevi (*Zarja stare slovenske književnosti*, Ljubljana 1942), ki pa jo je napravil samo glede na miselno povezanost, ne pa s kompozicijskega aspekta.

Razčlenitev jasno kaže, da imamo opraviti z osno-simetrično kompozicijo.¹³ V njej prihaja do izraza paralelnost miselnih sestavin, ki pa niso dane v linearnem sopostavljanju, ampak po principu kavalnega neksusa. To se v praksi kaže takole: 1. člen govori o pradedovem grehu, ki je vzrok grešenja in smrti, 15. člen pa o očiščenju od grehov s spovedjo in pridobitvi nesmrtnosti¹⁴. Gre torej najprej za odmik od krščansko pojmovane popolnosti in nato za njeno ponovno pridobitev. Takšna oblika razkriva teocentrično logično preišljen simboličen kompozicijski princip, ki vsebinsko izhaja iz zemeljskega raja, gre preko prvih ljudi na sodobnike ter se z vabilom k spovedi spet vrne na misel o — to pot — nebeškem raji.

Shematično bi to izgledalo takole:

Težnja po absolutni simetriji se veže na idealistični nazor o svetu, kateremu so naravni pojavi izraz nadtvornih idej. Avtorju je šlo za idejno izrazitost upodobljenih snovi, za nevidni, notranji, le v idejnem svetu eksistirajoči pomen in red. Težnja po svobodnem oblikovanju in nagnjenje k tipiziranju uporabljata naravno dane teme kot sredstvo za ustvarjanje lastnega sveta, ki ga določa subjektivna apriorna ideja. Takšna kompozicija daje stvari v idealen in

¹³ Prim. v *Dodatku* poskus, kako bi razdelili Fri II na sintaktične in ritmične bloke. Po njem je središnji govorniški vzklík: Têmi, têmi ti se děli bogu približaš! natančno v sredini in ga oklepa z ene kot z druge strani po 52 sintaktičnih enot. Glede na takšno preciznost, se mi zdi domneva o okrnjenosti besedila odveč (prim. E. Georgiev, n. d. str. 115, ki je to misel zadnji ponovil).

¹⁴ Kompozicijski deli seveda niso enaki po dolžini, o čemer prim. *Dodatek*, kjer je to naznačeno.

abstrakten red, kakršnega narava ne pozna. Ureja jih v simetrijo, ki je izraz trajnega miru in popolne uravnovešenosti, simbol večnega reda, kot vlada v idealističnem idejnem svetu in katerega izraz je lahko samo takšna idejno pomenljiva in vezana kompozicija.

Globlji razlogi za takšno zgradbo so vsebinski. Ves spomenik je pravzaprav dialog med dvema etičnima kategorijama, ki jima avtor pravi: libo bōdi dobro, libo li si zlo. Boj med principoma dobrega in zlega v človeku je v Fri II gledan že povsem v srednjeveškem smislu, po katerem brez pomoči boga ni rešitve. Človekovo moralno udejstvovanje je milost, ne pa več njegov lastni proizvod, imanenten človeku, kakor je bilo v antiki. Individualna komponenta prihaja do izraza le v prevladovanju tuzemskega krščanskega pesimizma v imenu optimizma, ki ima perspektivo samo v onstranstvu. Ta idejna opredeljenost se torej gubi v irealni sferi, ki ji je temelj vera. S tem pa kompozicija dobiva posebno in novo lastnost. Opisovano dogajanje ni zaokroženo, do kraja rešeno, ampak poteka najprej v notranjem boju med dobrim in zlim ter se nato podreja transcendentnim aspektom. Prvi del te ugotovitve je v ostrem nasprotju s formalno tektoniko, ki je dosledna in strogo zaprta ter kot taka odsev drugega dela ugotovitve. V neskladju med zaprtim lokom forme in odprtim vsebinskim valovanjem je podano svojevrstno nasprotje, ki je estetsko intencionalno in ima estetsko vrednost.

Preučevanje geneze potrjuje najprej ugotovitev, da je antika pokorila srednji vek na področju estetskega. Hkrati s tem pa se odpira spoznanje, da je Fri II zrastel iz toka tradicije v trenjih svojega časa in da mu v literarni zgodovini pripada pomembno mesto. Problem svojevrstne ponderacije je bil skupno mesto antične estetike. Pitagora je principa omejenosti in neomejenosti, določenosti in nedoločenosti, premoščal s pojmom števila. Harmonija mu je bila izraz števila in lepota potemtakem matematično harmonična enota obeh principov. Že tu je očitno, da ima to tolmačenje utemeljitev v kozmosu, njegova motivacija pa je metafizična. Tako je pri Platonu, ki je od mistike števil šel h kvantitativnemu in kvalitativnemu določanju lepote ter njene lastnosti našel v umerjenosti, simetriji in proporciji. Tudi te značilnosti so kozmično podvzročene, saj obvladujejo celotno vesolje in sta na njih zgrajeni tako dobrot kot resnica. Po Platonu je govorništvo (retorika) najbolj ugledna panoga umetnosti, ker zahteva poznanje pojavov, o katerih govornik govori, in pa poznanje duševnosti, na katero hoče vplivati s svojim govorom. Znanje in iz njega izvirajoča sposobnost vodenja duševnosti sta torej strukturalna principa retorike. Eno kot drugo pa je mogoče zajemati

iz filozofije, zaradi česar je retorika izmed vseh panog umetnosti najvišja in najbližja filozofiji. O zakonitosti, simetriji in omejitvi govori tudi Aristotel. Nasproti Platonu pa je razloček v tem, da poskuša svojo teorijo psihološko utemeljiti. Plotin pa je šel še dalje. Po njegovem umetnost ne posnema samo, ampak tudi dodaja iz sebe: oblikuje. Umetniško udejstvovanje je — po njem — ustvarjanje, ki ima svoje metafizične korenine.¹⁵

Vse to so samo antične estetske postavke. Na to se je navezala v srednjem veku biblija, v kateri Salomon govori, da je »omnia in mensura et numero et pondere dispoisti«¹⁶. Število je v krščanstvu postalo oblikovalni faktor božjega ustvarjanja in dobilo metafizično vrednost¹⁷. S tem so bili ustvarjeni pogoji za prenos številčnih kompozicij in številčnih simetrij. Začel se je proces, ki je imel širok odmev in je bil v evropski književnosti okronan z Dantejevo *Božansko komedijo* (cca. 1307 do 1321)¹⁸.

Fri II ima po naši razdelitvi 15 kompozicijskih delov, ki so vsebinsko razdeljeni na skupine 7 + 1 + 7. Sestavine so simetrično razčlenjene, toda v obratnem redu. Takšen primer kompozicije ima zgornjem. književnost v bamberski duhovni pesnitvi *Ezzolied* (*Cantilena de miraculis Christi*), ki je po datiranju H. Kuhna iz let 1050 do 1150¹⁹. Števili 7 in 8 pa je že Ciceron označil kot popolni števili (plenus numerus). V karolinškem času anonimna pesem *De arithmetica* govori o osmici kot o »perfectus octonarius«. Število 7 pa je bilo tudi v bibličistiki eno najbolj upoštevanih števil.²⁰

Zaključki, ki iz tega slede, so naslednji: a) Fri II je primer osnosimetrične kompozicije; b) sestavljajo ga miselne prvine, ki so disponirane po shemi 7 + 1 + 7; c) številčna kompozicija ima poleg estetske še simbolno vrednost, ker je število 7 prevzeto iz bibličistično-filozofske funkcije; č) število je potemtakem najprej formalno kompozicijsko ogrodje in nato metafizična poglobitev vsebine.

Po ugotovitvi navedenih dejstev se je treba vprašati, zakaj in kako je pastorizacijski tekst dobil izjemne lastnosti. Tu se srečamo

¹⁵ Alma Sodnik, *Zgodovinski razvoj estetskih problemov*, Ljubljana 1928, prim. poglavja I, II in delno III, str. 9—78.

¹⁶ Navaja E. R. Curtius v knjigi *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1954², str. 493.

¹⁷ »Profanes Schulwissen und *doctrina sacra* sind ungetrennt... Die Simmetrien und Entsprechungen der Grundzahlen täuschen eine Scheinordnung vor, die als heilig geglaubt wird« (E. R. Curtius, n. d., str. 493).

¹⁸ Po Curtiusu je le-ta »der Abschluss und Höhepunkt einer langen Entwicklung« (n. d., str. 498).

¹⁹ *Dichtung und Welt im Mittelalter*, Stuttgart 1959, str. 116.

²⁰ E. R. Curtius, n. d., str. 492—95.

najprej s patristično teorijo, katere avtor je Cassiodor. Po njegovem je začetek vseh »artes« v božji modrosti in v svetem pismu²¹. Takšna koncepcija je postala izredno plodna v času Karla Velikega. Le-ta se je sam imenoval »hominem barbarum«, a velel zbirati »barbara carmina«, zraven pa prebirati antične »historiae et antiquorum res gestae«. Najpomembnejši pa je bil ukaz, da mora biti vsak duhovnik znanstveno izvéden v »artes«, če hoče služiti cerkvi; v nasprotnem primeru naj se suspendira. Pri tem mu je pomagal mladi anglosaški učenjak Alkuin, ki ga je Karel Veliki spoznal v Parmi in ga leta 782 zvabil na svoj dvor. Alkuin je postal organizator karolinške vzgoje in nosilec književnih reform. Kot voditelj dvorne šole je med 780 in 800 koncipiral dopis opatu Baugulfu iz Fulde, v katerem je zgodovinskega pomena stavek: »Cum autem in sacrís paginibus schemata, tropi et cetera his similia inserta inveniuntur, nulli dubium est quod ea unusquisque legens tanto citius spiritualiter intellegit, quanto prius in litterarum magisterio plenius instructus fuerit«²² Karolinška reforma je torej počivala na temeljih patristične koncepcije. Literarna izobrazba je potrebna zato, ker so v bibliji tropi in figure, ki jih drugače ne moreš razumeti. To pa ni bilo samo napotek za receptivno prisvajanje literarnih vrednot, ampak je postalo — kakor potrjuje Fri II — spodbuda in sprostitvev človekovega duha k aktivnosti v ustvarjanju. Alkuin je umrl 804 kot opat v samostanu Sv. Martina v Toursu. Sedanji zapis Fri II je po mnenju strokovnjakov nastal »nekje v območju bavarskih pisnih šol« in sicer »nekako 975 in 1025«²³. Besedilo pa je bilo zasnovano že precej prej. Verjetno ga ne bo mogoče povsem približati Alkuinovemu delovanju, spada pa na vsak način med neposredne odmeve široko zasnovanega in tvornega kulturnega procesa²⁴, ki je spremenil podobo zahodne Evrope. Fri II je prvi dokument tega gibanja. Z njim se je na Slovenskem pojmu »slavljenje boga« pridružil pojem »slavljenje boga v narodnem jeziku«, ki se je v Nemčiji začel upo-

²¹ n. d., str. 51.

²² E. Norden, *Die antike Kunstprosa II* (Leipzig—Berlin 1915), str. 494—96 in E. R. Curtius, n. d., str. 58.

²³ M. Kos, *Paleografske in historične študije k freisinškim spomenikom*, ČJKZ IV (1924), str. 18.

²⁴ »Alcuin insiste avec une force singulière sur la nécessité des arts libéraux: il sanctifie ces arts, en montrant leurs relations avec la création divine: 'Les philosophes n'ont pas créé, mais ont seulement découvert ces arts; c'est Dieu qui les a créés dans les choses naturellés (in naturis); et les hommes les plus sages les y ont trouvés'. Tako raziskovalec srednjeveške filozofije Emile Bréhier (*La philosophie du moyen âge*, 1937, str. 47).

rabljati že leta 830²⁵. Iz njega pa se je dalje pognal proces, ki ga zgodovinar M. Kos imenuje slovensko evropeizacijo²⁶.

Iz teh premis pa izvirajo nadaljnje literarne značilnosti Fri II. V okviru kompozicijske simbolne vezanosti se oživotvarja nekakšna oblika muzikalno oblikovanega recitativa. Skozi ves govor je namreč čutiti ritmični in muzikalni fluid, ki ga določa retorično-patetični zanos. Zato je naslednji problem, ugotoviti ritmične zakonitosti, dominante in tendence. Pri tem pa se takoj na začetku pojavijo težave. V tekstu samem ni interpunkcije ali kakršnih koli drugih znakov, ki bi določali način govornikovega prednašanja²⁷. Prav to pa bi bilo temeljnega pomena, ko bi hoteli dobiti avtentično obliko govornih odstavkov, v katerih se pojavljajo ritmotvorni elementi²⁸. S. Pirchegger predpostavlja, da so bili le-ti daljši kakor v Fri I in III, kar bi ustrezalo kontinuiranemu govoru, ki pazi samo na potrebne ekspiratorne in pomenske odmore²⁹. Fri II se namreč od prvobitnega besedila (arhetipa) lahko razločuje samo glasovno, a ne leksikalno. Zavoljo tega je kakršna koli rekonstrukcija brez samovoljnih konjunktur, ki bi obranila »dictiones et syllabae«, nemogoča. Zato sta bila kriterija sintaktična povezanost in ekspiratorna enota kot dve racionalni in najbolj prirodni značilnosti. Po tej členitvi začetek Fri II izgleda takole:

Et'è bi dèd naš ne sògrèšil
te v vèki jemu bê žiti,
starosti ne prijeml'ot'i
nikoliježe pečali ne imy
ni slzna tèlese imot'i,
nu v vèki jemu bê žiti.

²⁵ Fritz Martini, *Deutsche Literaturgeschichte*, Stuttgart 1957⁸, str. 11.

²⁶ *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1955 ², str. 164.

²⁷ Doslej še ne dovolj pojasnenih pet grafičnih znakov v Fri II zaradi maloštevilnosti ne more predstavljati osnove za kakršne koli zaključke.

²⁸ O tem si je bil na jasnem že S. Pirchegger v navedenem delu o brižinskih spomenikih. Takole pravi: »Hier muss ich allerdings betonen, dass eine derartige Untersuchung bei II nicht so leicht ist wie bei I und III, weil mangels jeder Interpunktion die Ermittlung der *Sprechabsätze* oft schwierig oder gar unmöglich ist« (str. 39). Franz Zagiba, ki je v zadnjih letih podal nekaj dragocenih podatkov o briž. spomenikih, pa misli, da »die Vortragsform der liturgischen Texte hier die Grundlage bildete« (*Zum Vortrag der ältesten Sprachdenkmäler bei den Völkern im Donaauraum* (Die ausserliturgischen Texte in den Volkssprachen) — *Die Sprache*. Zeitschrift für Sprachwissenschaft. VI. Band, I. Heft (Festschrift für Wilhelm Havers), Wien 1960, str. 94). Josip Hamm pa sodi: »...interpunkcija kopista može da ima vrlo važno značenje za određivanje izgovornih (pa prema tome i ritamskih) cjelina« (*Slovo* 1960/9—10, str. 225).

²⁹ S. Pirchegger, n. d., str. 41.

Vsaka enota je parataktična, se pravi, za navedeni odlomek je značilno nizanje sintaktično enakovrednih informacij. Dolžina posameznih odstavkov je skoraj enaka. Ta izohronska (izokolonska) tendenca je toliko bolj očitna, če se zavedamo, da se je soglasnikom in skupinam soglasnikov v ritmičnem branju lahko dala silabična vrednost tudi tedaj, ko ob njih zgodovinsko ali etimološko ni bilo mesta za polglasnik³⁰. Število zlogov je po posameznih enotah takole: 9,9,8,10, 9,9³¹. Vsaka enota se dalje končuje z glagolsko obliko, ki temeljno dejanje determinira: verbalne forme so torej v enunciaciji (so t. im. opazna beseda). Izza enunciacije stoji daljši ali krajši logični odmor. Ta zapazanja dovoljujejo naslednje zaključke:

- a) meje sintaktičnih enot so hkrati meje ritmičnih enot;
- b) pojavlja se izosilabična tendenca (sistem izokolona);
- c) smiselni naglas je dosledno na kraju sintaktične enote, kar pomeni, da veriga besed inertno teži k posebni naglasni klavzuli.

Posamezne besede so tu le deli višje celote, ki jo imenujemo fonetski sklop. Tak fonetski sklop je v navedenem primeru ritmična enota zato, ker si je naglas sklopa podredil vse druge in ker ta glavni naglas nastopa v igri z glavnimi naglasi drugih sklopov. Zavaljo ritmotvorne funkcije pa ga je bolje imenovati ritmični sklop. Med takšnimi ritmičnimi sklopi v Fri II nastaja dinamično razmerje. Izosilabična dominantna je v različnih ritmičnih sklopih bistveno različna, kar pomeni, da so ritmični sklopi sedaj daljši in drugič spet krajši. Naštevanje hudičevih del (Fri II/I, 15—26) je izvedeno takole:

Eže sŕt dĕla sotonina:
 eže trĕbŕ tvorim,
 bratra oklevetam,
 eže tatva,
 eže razboj,
 eže plti ugojeŕje,
 eže roti,
 kojihže ne pasem,
 nu jĕ prĕstŕpam,
 eže nenavist;
 ničže tĕh dĕl mrže nĕ
 prĕd božjima očima.

³⁰ Josip Hamm, *Osvrti, Slovo 1960/9—10*, str. 225.

³¹ Predlog v berem kot vŕ, a ĕ v nikoliježe enozložno.

Število je v tej ritmični skupini: 9,6,6,4,4,8,4,6,5,5,7,7. Tudi opazna beseda ali težišče povédi variira; lahko stoji na začetku ritmičnega sklopa (*bratra oklevetam*), v sredini (eže *trébo* tvorim) ali na kraju (eže *tatva* / eže *razboj*). Takšen razpored oživlja metrično shemo in preprečuje enoličnost. Sestavljavca Fri II je torej za doseganje ritmične živahnosti uporabljal dve možnosti. Prenašal je intenzitetno enunciacijo na različna mesta v ritmičnem sklopu. Hkrati s tem pa je krajše sklope, ločene z logično pavzo, podrejal intonaciji ritmične skupine ter s tem posamezne elemente povezal v celoto³².

V uvodni ritmični skupini Fri II se po položaju v ritmičnem sklopu izdvaja končni del. Zaradi posebnega razporeda poudarkov je temeljni ritmotvorni element, ki je v govornikovem prednašanju moral biti počasi in besedo za besedo izgovorjen. Spomenik je dobil s tem nekaj vzvišenega in slavnostnega. Pri poslušalcih je vzbujal občutek recitiranega predavanja. Če začnemo od predzadnjega naglasa, omenjeni odlomek izgleda takole:

I. akcentuacija (X. stoletje)	II. metrični obrazec
1. náš ne sôgrêšil	— u u — u
2. jemù bê žiti	— u — u
3. stârosti ne prijeml'ot'i	— u u u u u u —
4. pečâli ne imy	— u u u —
5. têlêse imot'i	— u u u —
6. jemù bê žiti	— u — u

Prvi ritmični motiv povsem ustreza latinskemu primeru *requiescat in páce* (— u u — u) in se v teoriji ritma imenuje *cursus planus*. Četrtri in peti sta *cursus velox*, vendar v njegovi katalektični obliki — u u u — (u), kjer pomanjkanje nenaglašene zloga nadomesti pavza. Zanimivo je, da se tretja oblika, tako imenovani *cursus tardus*, ne pojavlja.³⁴ Oglašajo pa se druge kombinacije, ki so prav tako prispevale k ritmični strukturi Fri II. Med njimi je nad vse pomemben

³² Za problem parataktičnega členjenja prim. W. Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*, Bern 1956⁴, str. 143—45; o intonaciji in končnih kadencah v ljudski pesmi poročata A. V. Isačenko v knjigi *Slovenski verz*, Ljubljana 1939, str. 86—87. Na tem mestu je važna ugotovitev, da so zgoj na intonaciji zgrajene pesmi zelo stare in da so predstavniki takšnega tipa razne molitve in zarotitve. Za primer mu služita pesmi iz Štrekljeve zbirke, objavljeni pod številčkama 6577 in 6587.

³³ Naglase sta ugotovila kolega Jože Toporišič, lektor za slovenski jezik, in Laszló Búlcú, asistent za splošno lingvistiko v Zagrebu, za kar se jima tu prisrčno zahvaljujem.

³⁴ *Cursus planus* je v Fri II zelo pogost: náš ne sêgrêšil, samí razumêti, bôžja vzl'ubiše, cirkvâh jih klanjâm sê itd.

ritmični motiv — ∪ — ∪, ali s strokovno oznako ditrohej (jemù bê žiti, jemù bê žiti, slàvy bòžje, naròd človèčki, prvé človèci itd). Ditrohej je bil namreč v grški in latinski umetniški prozi znamenje dovršenega stila. Njegova oblika je bila »magna cura«; Martianus Capella pa jo omenja kot »bonas (pulchras, elegantes) clausulas«. Zelo pogosto jo je uporabljal tudi Ciceron³⁵.

Ta primer pa zahteva genetično postavitev problema. Že najstarejša grška proza se je z dvema elementoma razločevala od vsakdanjega govora. Glede na prednašanje je morala vsebovati ritmotvorne elemente, ki so delovali slavnostno. Ta ritmotvornost je bila muzikalna tendenca, in glede na svoj sestav nekako pred področjem prave poetične strukture. Zaradi tega je delovala recitativno. Zvok in gibanje glasovne gmote pa sta se podrejala ubranosti zlogov na stavčnem začetku ali koncu, na katerima je moral biti poseben razpored besed.³⁶ Ta stavčni konec je po posebnih metričnih zakonih gradila večina antične umetniške proze. Glede na strukturo jezika je bila odločujoča kvantiteta zlogov. Takšna enota (ritmični kolon) se je imenovala klavzula. Pozna antika je metrično zakonitost spremenila v ritmično, se pravi, začela je upoštevati akcentuacijske posebnosti v jeziku.³⁷ Nastal je *cursus*, s katerim se srečujemo tudi v Fri II. Njegova uporaba se je »razdivjala« ravno v VIII., nakar ga je ponovno obnovila papeška kurija konec XI. stoletja³⁸, kar bi po svoje podpiralo paleografsko in zgodovinsko datacijo M. Kosa in predpostavko o arhetipu³⁹.

Kako so na *cursus* gledali teoretiki, govori citat iz ustrezne slovnice latinskega jezika⁴⁰. Takole slove: »*Cursus est verborum elegantia vocum dulcedinem exhibens audienti; vel cursus est verborum compositio lepida et suavis*«. Zato tudi za Fri II lahko zaključimo, da je bil prednašan v tonskem načinu, ki je bil blizek pesnitvi z izrazito in izdelano glasovno modulacijo. To ga je približevalo stari cerkveni pesmi, ki tudi ni bila nič drugega kot »slavnostno, z modularnim glasom bolj recitativno izgovarjano kakor péto prednašanje (Vortrag)«⁴¹. Zveza med retoriko in poezijo je v tem času tudi

³⁵ E. Norden, n. d. II, str. 929 in primer b) na strani 939.

³⁶ n. d. I, str. 31.

³⁷ n. d. II, str. 959 in E. R. Curtius, n. d., str. 161.

³⁸ E. R. Curtius n. pr. pravi o tem: »Seit dem 8. Jahrhundert war der Cursus verwildert. Er wird Ende des 11. Jahrhunderts durch die päpstliche Kurie erneuert...« (n. d., str. 161).

³⁹ Prim. opombo števil 23 in isti: *Nove študije k freisinškim spomenikom*, ČJKZ 1931, str. 126—46; misel o starejši predlogi pa v Kos—Ramovševi izdaji *Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1937, str. 7.

⁴⁰ *Ars grammatica* s. XIII f. 81; navaja E. Norden, n. d. II, str. 959—60.

⁴¹ E. Norden, n. d. II, str. 859.

v pastorizacijskih besedilah nerazdružna. »Die Rhetorik wird hier Poesie — wie so oft in der römischen Liturgie« — je zapisal raziskovalec teh problemov, E. R. Curtis⁴².

S temi ugotovitvami pa se postavlja nov problem. V Fri II se namreč pojavljajo stavčni konci, ki si tudi glasovno popolnoma ustrezajo. Bera je bogata: bê žiti — bê žiti; prijeml'ot'i — imot'i; vidêti — razumêti; bêšê — vznenavidêšê; napojahô — odêahô — posêt'ahô — sôgrêahô — posêt'ahô — utêšahô; stradahô — pečahô — tnahô — vêšahô — rastrgahô itd. Opravka imamo z zaključnim delom kolona, ki je riman, to je, v Fri II se pojavlja homoioteleton. Le-ta je bil že v antiki zavestno uporabljan kot odlično govorniško sredstvo⁴³. V tekstu se pojavlja na najbolj patetično in retorično izpostavljenih mestih, kar dopušča trditev: homoioteleton je v Fri II fakultativen, a ne obvezen govorniški ukras. Pojav sam najbolje označuje Baeda v spisu *De schematis et tropis sacrae scripturae*. Pod geslom »homoeoteleton« beremo: »similis terminatio, dicitur figura, quoties media et postrema versus sive sententiae similis syllaba finiuntur ... Hac figura poetae et oratores saepe utuntur«.⁴⁴

Preden je mogoče zapisati temeljno stilistično oznako za Fri II, je treba spoznati še eno njegovo strukturalno posebnost. Že uvodna ritmična skupina je zgrajena na irealnem pogoju (Et'e bi dêd naš ne sôgrêšil...), kar pomeni, da v njej prihaja do izraza določeno miselno nasprotje. Elementi, katere navaja govornik, pripadajo idealni nameri, medtem ko je njihova stvarna vsebina ravno obratna in izvira iz tega, ker je »dêd sôgrêšil«. Takšnih in podobnih antitetičnih postavk je v Fri II še več. Ob hudičevi zavisti se hkrati govori o božji slavi (I, 7—8), prvotni ljudje dela »neprijaznina vznenavidêšê, a božja vzl'ubišê« (I, 31—2), ob božjem prestolu bomo stali »sô sôprnikom našim, sô zlodêjem starim« (II, 14—15) ter se izpovedovali, kaj je v našem življenju prevladovalo: »libo bôdi dobro, libo li si zlo« (II, 21—2). V omenjenih primerih stavčni deli vsebujejo miselno nasprotje: pojavlja se novo slogovno sredstvo, ki se v teoriji ritmične proze imenuje nasprotje ali anthiteton.

Po vsem povedanem je mogoče izvajanje strniti v zaključek: Fri II je slogovno označen z izokolonskim in antitetičnim stavčnim paralelizmom, v katerem se kot najvidnejša ritmična tendenca po-

⁴² E. R. Curtius, n. d., str. 84. Podobno je sodil že Dante, ki pravi: »... si poesiam recte consideremus, quae nihil aliud est quam fictio rethorica in musicaque posita« (*De vulgari eloquio sive idiomate II*, 4) — navaja E. Norden, n. d. II, str. 897.

⁴³ E. Norden., n. d. II, str. 831.

⁴⁴ Navaja E. Norden, n. d. II, str. 897

javlja homoioteleuton. S to lastnostjo se v celoti vključuje v tip latinske krščanske pridige zahodnega izvora⁴⁵. Zato ima najbrž prav A. V. Isačenko, ko izvor slovenskih liturgičnih rokopisov povezuje z irsko-škotsko pastorizacijo v latinščini⁴⁶. Hkrati s tem pa pridobiva na vrednosti tudi hipoteza Fr. Zagibe po kateri naj bi bilo obravnava-
vano besedilo oblikovano v svetoemmeramskem skriptoriju, ki je pisal slovansko v latinici⁴⁷. V takšen ambient ga uvršča celo izbor karolinške minuskule kot veljavnega načina pisanja v latinici. Po mišljenju časa, iz katerega izhaja Fri II, so bili namreč samo trije jeziki vredni, da imajo svoje pismo: hebrejski, grški in latinski⁴⁸.

Ob tem paleografskem problemu pa kaže opoziriti še na neko posebnost. Pisar, ki je vpisoval Fri II, ga ni vpisoval zdržema, ampak v dveh kolonah. Z njegovo roko in prav tako v dveh stolpcih pa so zapisani še teksti: *Quid enim in psalmis non inuenitur*, *Incipit interpretatio alleluie* in *Interpretatio gloriae*⁴⁹, kar pomeni, retorično oblikovani liturgični teksti. Tako sama oblika zapisa opozorja na posebnost forme v Fri II. Prav pisanje retoričnih enot »per cola et commata« je bilo v tem času — kakor ugotavlja sodobna paleografija — v uporabi, medtem ko so pesnitve pred XIII. stoletjem praviloma pisali kot prozo ter naznačevali vrstice največ samo z interpunkcijo⁵⁰.

Literarno zasnovu v Fri II pa ob navedenem potrjuje njegova izrazna konstrukcija. Jezikovna upodobitev namreč ni brezosebna

⁴⁵ E. Norden, n. d., str. 616—17. Možnost latinskega originala je zelo majhna in pri tako svojevrstni slovenski literarni strukturi tako rekoč ne prihaja v poštev.

⁴⁶ *Althochdeutsche Beichten und ihre altslavische Übersetzung*, ZfslPh 18, Leipzig 1943, str. 283—309; nekoliko modificirano pa v *Nachträgliche Bemerkungen zur Frage der ältesten deutsch-slavischen literarischen Beziehungen*, Zfsl Ph 19 (1944—1947), str. 303—11.

⁴⁷ *Die bairische Slavenmission und ihre Fortsetzung durch Kyrill und Method*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* (Wiesbaden) 1961/IX, zv. 1, str. 28 in 30.

⁴⁸ O tem piše E. Procházková v knjigi *Po stopách dávného přátelství. Kapitoli z česko-ruských literárních styků do konce 17. století*. Praga 1959, str. 7—29.

⁴⁹ M. Kos, *Paleografske in historične študije k freisinškim spomenikom*, ČJKZ IV (1924), str. 7.

⁵⁰ Prim. Bernhard Bischoff, *Paläographie* v Wolfgang Stammer, *Deutsche Philologie im Aufriss*, Band I, Berlin 1952. Najvažnejša mesta se glasijo: »Metrische Formen sind auch im Schriftbild gewahrt worden...« In: »Sonst aber werden stabende und reimende Dichtungen vor dem XIII Jh. regelmässig wie Prosa geschrieben, und die Zeilen höchstens durch Interpunktion angedeutet« (str. 389). — Podobno kot Fri II je zapisan berlinski rokopis Phill. 1827, fol. 75^v iz leta 1277 avtorja Heinricus Poeta z naslovom *Dialogus de curia Romana* (faksimile ob Bischoffovem sestavku na podobi štev. 7).

(kognitivna), marveč ekspresivna po svoji strukturi in apelativna po namenu. To je v besedilu, ki je bil idejno-tematsko določen in vezan, izredno tehtno, a tudi nadvse subtilno vprašanje. Pisec Fri II je namreč znal pri opisu dogajanja uporabiti vrsto značilnih, razmeroma natančnih slogovnih odtenkov in determinant ter na ta način besedilo individualno barval in individualno niansiral. Osebni ton je najbolj očiten v ustvarjalnih možnostih, ki jih jeziku in stilu daje sistem glagolskega aspekta. Za izražanje preteklosti je avtor Fri II imel na razpolago tri čase (perfekt, aorist in imperfekt). Statistično vzeto je stanje takole: Fri II ima 4 perfekte, 6 aoristov in 18 imperfektov. Imperfekt je uporabljan kot glagolska deskripcija (*tempus descriptivum*), ki hoče samo ugotoviti določeno dejanje (Oni bo lačna natrovêhø, žejna napojahø... itd). Takšna sintaktična funkcija se sklada z eksegetično vrednostjo pridige kot take, ki mora razlagati in pojasnjevati religiozno-moralni kodeks. Nekoliko drugače je s perfektom (je stvoril, jesam povêdal, je postavil, ukazal je). Dosledno se tvori samo od perfektivnih glagolov, kar mu daje značaj trenutnosti in odsekanosti v časovnem sledu. Pomen mu je v tem, da na splošno priobčuje dejstvo, ki se je dogodilo v preteklosti. Pri tem ne vzbuja predstave o časovnem momentu ali o časovnem odseku, v katerem se je z njim izraženo dejanje zgodilo, marveč ugotavlja fakt, zoper katerega ni priziva.

Med aoristi (*poidø, vznenavidêše, vzljubiše, dêlaše, približaše* in *stvorîše*) je posebno zanimiva tvorba od imperfektivnega glagola *dêlati* — *dêlaše*. V njem se združujeta dve slovnični posebnosti, ki sta navidezno nezdružljivi. Aspektno-semantično področje (imperfektivnost) prihaja do nas po specifičnem delovanju časovne oblike, ki je sama po sebi perfektivna. Ob elementu trajnosti se pojavlja moment dovršenosti. Imperfektivni aorist v tem primeru vzbuja predstavo v zaključenosti dogajanja, nekakšno dovršenost aktivnosti o preteklosti. Na področju časovne perspektive potemtakem lahko govorimo o aoristno-determinirani imperfektivnosti⁵¹, ki je izrazita izrazna kvaliteta. Komplicirano, a vendar dovršeno izražanje preteklosti in njena interpretacija s pomočjo različnih časovnih odnosov glagolskega dogajanja približujeta Fri II slovan-

⁵¹ Pojem je prvi uporabil Eduard Hercigonja v študiji: *O nekim značejnima osnovnih preteritalnih vremena u jeziku Zografskog kodeksa*, ki je objavljena v zborniku *Radovi Zavoda za slavensku filologiju IV* (Zagreb 1961), str. 109.

skemu duhu in sta leksikalno ter frazeološko popolnoma v skladu s takratno jezikovno strukturo slovenščine⁵².

V skladu s temeljnim namenom Fri II, ki hoče biti po zasnovi univerzalen, v uporabi glagolskih časov prav tako ugotavljamo designativno in asituacijsko determinanto. Dogajanje prežema vertikalna os, ki ne dovoljuje prirodne, tuzemeljske vzročnosti. Pisec je v mrežah božanske garancije, ki mu ne dovoljuje dvoma. Zato se dogodki lahko vrste kot apodiktične trditve. Le-to je posebno jasno v navedenih primerih preteklih časov, medtem ko v uporabi sedanjika poleg parenetične funkcije lahko gledamo tudi željo, da se osebna emocija prenese na poslušalca. Opraviti imamo z nekakšno skupnostno entiteto, katera govornika in poslušalca spaja v recipročno dejavnost. Čustvo neposredno prevzema objekt vase in na tem temelju gradi svoj zaključen sistem, ki bi ga najbolje označil pojem — *estetika strastnega prepričevanja*. Le-ta pa se ne gradi samo na vlogi sedanjika, marveč ima svoji ključni besedi v dveh samostalniki, in sicer: *bratrija* ter *sinovi*. Primer, ki kaže obojno funkcijo, se glasi: I paki, *bratrija*, pomênêm sê, da i *sinove* božji narečem sê (I, 12—13). Prvič gre za individualno vez z ljudmi, drugič za profetično vlogo, ki jo ima govornik kot odposlanec svojega boga.

Iz takšne estetike strasti in prepričevanja pa ne izhaja samo časovna perspektiva, marveč tudi povišan, včasih celo patetični ton. Jezikovni etimon takšnega govorniškega zanosa sta postpozicija svojilnega zaimka in apozicija pridevnika. Dejstvo, da imamo v Fri I in Fri III 37 primerov zaimka pred samostalnikom⁵³, opravičuje domnevo, da gre za določeno slogovno intencijo. Fri I in Fri III sta v tem primeru jezikovna norma (ničelna stopnja). V Fri II pa je 9 primerov postpozicije in zelo pogostna apozicija pridevnika, a običajna stava se pojavi vsega dvakrat. Od pridevnikov pa se v apoziciji javljajo samo besede božji, stari in človeški (na pr.: slava božja, zlodej stari in rod človeški). Za takšne primere je slavistična znanost že ugotovila izvor v grški in latinski prozi⁵⁴. V območju zahodne

⁵² Na takšen ritem dogajanja je mislil S. Pirchegger, ko je zapisal: »Unsere Autoren, von denen der von II vor allem in Betracht kommt, haben sich bei der Wahl des Ausdrucks von Zeitstufe und Aktionsart in allen Fällen vollständig korrekt und *selbständig* verhalten. Sie haben in jedem einzelnen Fall genau jene Zeitstufe und Aktionsart gewählt, die der *beabsichtigten Darstellung* entsprach.« (n. d., str. 75).

⁵³ Statistika po podatkih v članku A. Bajca v *Slavistični reviji* II (1949), str. 161.

⁵⁴ Prim. predhodno opombo, zraven pa še: Franc Grivec, *O cerkvenoslovanskih prvinah v drugem freisinškem spomeniku*, *Slavistična revija* II (1949), str. 129 (gre za poročilo o Isačenkovi ugotovitvah).

Evrope se je ob vplivanju antike rodil svojevrsten sakralno-liturgični slog v slovenskem jeziku, ki je bil samonikel tudi v razmerju do starih nemških cerkvenih obrazcev. Iz biblije je črpal religiozne in kozmogonijske vizije. V njih pa je izpovedoval človeška introspektivna opažanja in jih dajal v umetniški ekspresivnosti. Slogovna sredstva je uporabljal v smislu srednjeveškega gledanja na svet, a — zgodovinsko vzeto — uspel leksikalno in sintaktično v povečanju emfatičnosti svojega izraza ter v slavnostno-panegiričnem tonu celotnega prednašanja. Iz biblije prevzeti izrazi in formulacije naj bi izzvali asociacije z običajnimi religioznimi predstavami in bogoslovnimi pojmi. Temelj takšni izrazni orientaciji je vodilna ideja, ki hoče v poslušalčevem snovnem telesu odkriti in prebuditi nesnovno. Pisec v peripetijah zemeljskega življenja gleda nadzemljsko bitnost. Zato ruši konkretnost pojavnega sveta in teži v abstraktno prikazovanje.

Pri tej idejno-stilni intenciji uporablja — kakor je bilo navedeno — kontrast in antitezo, ki sta temeljni prvini vsakega govorniškega sloga. Ob njima se pojavljajo pesniške perifraze in primerjave (za izgubljeni raj je kriva »zavist neprijaznina«), metafore (solzno telo, biti izgnan od božje slave idr.) in personifikacije (predvsem hudič in bog kot utelesitev zlega in dobrega). Akustično zanimiva je alternacija in konsonanca v primeru: egože *ne* možem nikimže lica ni ukriti nikakože ubêgati, nu je stati pred stolom božjem. Podoben učinek imajo poliptotonične figure (ta je *dêla* načnem *dêlati*, jaže oni *dêlaše* || možem *stvoriti*, eže oni tō velikō strastjō *stvorisê*) ali tautologija v uvodu (te v vêki jemu bê žiti || nu v vêki jemu bê žiti). Čisto posebno vlogo ima anafora, katera ne nastopa sama, marveč se veže na sintaktični paralelizem in stopnjevanje v prednašanju. Primer:

Eže sōt dêla sotonina:
 eže trêbō tvorim,
 bratra oklevetam,
 eže tatva,
 eže razboj,
 eže plti ugojeñje,
 eže roti,
 kojihže ne pasem
 nu jê prêstōpam,
 eže nenavist . . . itd (I, 15—24)

Zaimek *eže* je tu relativum generale⁵⁵, ki ga avtor uporablja za povečanje pozornosti na pripovedovani misli, za intenziviranje emfatičnosti in za koncentracijo ekspresivnosti. Je v funkciji zvočnega sredstva, ki nosi stavčni paralelizem in miselno gradacijo. Paralelizem kot stilistično sredstvo pa pripada v območje oblikovnega principa ponavljanja. Genetično izvira iz ustne improvizacije, ki jo tudi v Fri II olajšuje. Vendar v navedenem odlomku ni samo pomožne, asociativne narave, ampak ima tudi slogovno-oblikovalno vlogo. Z njim se je poglobilo prikazovanje »hudičevih del«. Tako se na pojmovnem in tektonskem stopnjevanju tega odlomka vidi, kako je prepletanje vsebinskih in oblikovalnih momentov v Fri II umetniško ustrezno izvedeno.

V Fri II se je piscu posrečila maksimalno uspela sinteza jezikovnih oblik in srednjeveškega ljudskega duha. Od njega dalje datira *slovenska književnost*. Čeprav tekst ni ustvaril tradicije, se je vendar toliko zapletel v zgodovinski kontekst, da ga ni mogoče iztrgati iz celote. Zrastel je v času močne državne oblasti, ki je v krščanski cerkvi videla svojo ideološko nadgradnjo in zato ustvarjala temu skladno književnost. Le-ta pa ni mogla začeti iz nič, marveč se je morala nasloniti na predhodno umetnostno izkušnjo. Zato je avtor Fri II posegal po estetskih sredstvih antične umetniške proze, katera je v karolinški renesansi doživela svoje prvo vstajenje, in jih prilagodil za takratni čas novi, srednjeveški podobi sveta. V tem procesu je pokazal izreden smisel za finese slovenskega jezika in razkril srečno roko pri oblikovanju vsebine, ki jo je hotel razodeti. Zato za prvi slovenski *umetniški tekst* velja zapisati: Fri II je samostojno literarno delo, ki je prevzelo kvalitetne vplive tradicije; sprejema jih ustvarjalno ter preobraža po individualnih posebnostih pisca in v skladu z zahtevami narodove zgodovine.

⁵⁵ Zaimek *eže* tega odlomka je bil predmet razprave. Naziv relativum generale sem prevzel po Josipu Hammu (*Osvrti Slovo* 9–10, Zagreb 1960, str. 221). Našemu tolmačenju najbližji je Franc Grivec, ki trdi, da ima *eže* na tem mestu vlogo narekovaja. Bil naj bi knjižni grecizem, posnemanje grškega sloga, grškega člena pri naštevanju; skratka, govorniško nadomestilo za dvo-pičje in narekovaj (*O cerkvenoslovanskih prvinah v drugem frisinskem spomeniku, Slavistična revija* II, 1949, str. 131–32). O *eže* in Grivčevem tolmačenju piše tudi Francè Tomšič v *Slavistični reviji* XI (1958), str. 19–34. Po njegovem ima ta zaimek pomen slovenskega veznika *da*, celo *bodisi, ali* (str. 27). Glede na besedilo Fri III pa je tako mnenje dovolj težko zagovarjati.

DODATEK

Kompozicijsko-strukturalna rekonstrukcija

- I, 1 Et'e bi d'ed nař ne saĝr'ehil
te v v'eki jemu b'e žiti,
starosti ne prijeml'ot'i
nikoliježe pečali ne imy
ni slzna t'elese imot'i,
nu v v'eki jemu b'e žiti.
- 2 Po'neže zavistjo by neprijaznino
vignan od slavi božje,
potom na narod človečki
strasti i pečali poido
i nemot'i i p(o) s(em) ředu s(ə)mrt.
- 3 I paki, bratrija, pom'ehem se,
da i sinove božji narečem se;
potomu ostan'em sih mrzkih d'el,
eže s'ot d'ela sotonina:
eže tr'ebjo tvorim,
bratra oklevetam,
eže tatva,
eže razboj,
eže plti ugoje'nje,
eže roti,
k jihže ne pasem,
nu je pr'et'opam,
eže nenvist;
niče t'eh d'el mrže n'e
pr'ed božjima o'cima.
- 4 Možete potomu, sinci,
vid'eti i sami razum'eti,
eže b'eše prv'e človeci v lica tacije
akože i my jes'em
tere neprijaznina vznenavid'eše,
a božja vzl'ubiše,
- 5 da potomu nin'e
v cirkvah jih kla'nam se
i modlim se jim
i č'asti jih pijem
i ob'eti naš'e jim nesem
o s(ə)pase'nje t'eles naših
i duš naših.

- 6 Tiježe možem i my ešće byti,
et'e taje děla načnem dělati,
jaže oni dělaše.
- 7 Oni bo lačna natrovêhø,
žejna napojahø,
bosa obujahø,
naga odêahø,
malomogøt'a v imež božje posêt'ahø,
mrzna sãgrêahø,
stranna pod krovì svoję uvedêhø,
v tãmnìcãh i v želêznêh vozìh
vklepenìh posêt'ahø
i v imež božje tẽ utêšahø.
- 8 *Têmi, têmi ti sã děli
bogu približaše.*
- II, 9 Tako, sinci,
i nam sã modliti
tomuje vrhnêmu otcu gospodi,
dožda ni tamoje vsedli
v cêsarstvo svoje,
eže jest ugotovl'eno
iskoni dokoni izvol'enikom božjem.
- 10 I jesãm, bratrija,
pozvani i pobêjeni,
egože ne možem nikimže
lica ni ukriti
nikakože ubêgati,
nu je stati prêd stolom božjem
sã sãprnikom našim,
sã zlodêjem starim,
i jest sã prêd božjima očima
vsakomu svojimi usti
i svojim glagolom ispovêdati,
eže je na sem svêtê
kiždo stvoril,
libo bõdi dobro,
libo li si zlo.
- 11 Da k tomu d(ã)ni,
sinci, myslite
ide nê kamo sã ukloniti,
nu je prêd božjima očima stati

- i sjo prjo imêti,
jõže jesəm povêdal.
- 12 Naš gospod svêti Krist(us),
iže jest bali têles naših
i spasitel' duš naših,
to nə poslêd(ə)ňé balovaňe
poslêd je postav(il)
i ukazal je, jimže sę nam dostoji
od jego zavêt'ati
i jemu sę otęti.
- 13 Prêjše naši žestoko stradahõ,
nebo ję tepêhõ metlami
i prinəzše ogni pečahõ
i meči tnahõ
i po lësu vêšahõ
i želêzni kl'uči ję rastrgahõ.
- 14 A to pak my ninê
našõ pravdnõ vêrõ
i pravdnõ ispovêdjo
toje možem storiti,
eže oni tõ velikõ strastjo stvoriše;
- 15 da potomu, sinci,
božję rabę prizvavše,
tere jim grêhi vašę počtête
i jim ispovêdni bõdête
grêhov vaših.

Zusammenfassung

DAS ZWEITE FREISINGER DENKMAL ALS LITERARGESCHICHTLICHES PROBLEM

Die Freisinger Denkmäler sind von Zeitpunkt ihrer Auffindung an bis heute im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit slavistischer Sprachforschung. In diametral entgegengesetzten ausgerichteten Konzepten ist der gemeinsame Ort die wissenschaftlich noch nicht erforschte Problemstellung von bestimmten literarischen Ursprüngen. Dieser Gedanke lieferte die Anregung für diesen Aufsatz. Seine Aufgabe ist es, die literarische Struktur des 2. Freisinger Denkmals festzustellen (im folgenden Fri II genannt), und zwar jene Gesetzmäßigkeiten, die die sprachliche Transponierung und ihre Reihenfolge bestimmen (Stil und Aufbau). Nur in diesen beiden Kategorien ist es möglich, auf dem Gebiet des mittelalterlichen »göttlichen« Wortes Spuren menschlichen Geistes zu suchen. Die stoffliche und gedankliche Gebundenheit an die damalige Weltanschauung, besonders aber die Unterordnung unter die Pastorisierung der Missionspraxis (Fri II ist »adhortatio ad poenitentiam«), schliessen eine the-

matische und ideelle Ursprünglichkeit, die man nur in ihrer Übertragung in Sprache und in ihrer inhaltlichen Zergliederung finden kann, aus.

Die Analyse der Komposition ergab folgende Resultate:

a) Fri II ist ein Beispiel für einen symmetrischen Aufbau. In ihm besteht ein Gegensatz zwischen dem geschlossenen Bogen der Form und dem offenen inhaltlichen Wogen, was vor allem eine besondere ästhetische Intention verrät und grossen ästhetischen Wert hat.

b) Das Denkmal ist aus gedanklichen Elementen zusammengesetzt, die nach dem Schema $7 + 1 + 7$ disponiert sind.

c) Die Zahlenkomposition hat neben dem ästhetischen auch einen symbolischen Wert, weil die Bedeutung der Zahl 7 aus biblisch-philosophischen Deutungen übernommen ist. Die Zahl ist demnach in erster Linie ein formal-kompositorisches Gerüst und hat eine metaphysische Vertiefung des Inhalts zur Folge.

Das Bestreben nach absoluter Symmetrie ist an den idealistischen Blick auf eine Welt gebunden, dem die natürlichen Erscheinungen Ausdruck überstofflicher Ideen sind. Dem Autor ging es um ideenmässige Ausdruckskraft dargestellter Themen, um die unsichtbare, innere Bedeutung und um die Ordnung, die nur in der Ideenwelt bestehen kann. Die Neigung zu freien Bildern und zum Typisieren nimmt die gegebenen Themen als Mittel zur Schaffung einer eigenen Welt, die von einer subjektiven Idee von vorn herein bestimmt wird. Eine solche Komposition gibt die Dinge in einer idealen und abstrakten Ordnung, wie sie die Natur nicht kennt. Sie ordnet sie in einer Symmetrie, die Ausdruck dauernden Friedens und vollkommener Ausgeglichenheit, Symbol einer ewigen Ordnung ist, wie sie in der idealistischen Ideenwelt herrscht und deren Ausdruck nur eine solche ideenmässig bedeutende und gebundene Komposition sein kann.

Dieses Verhältnis zu einem gesprochenen Text (es handelt sich ja um eine Predigt) stammt aus Cassiodors patristischer Konzeption von der Provenienz aller »artes« und aus der Anwendung dieser Theorie im Imperium Karls des Grossen. In diesem Punkt wurde Cassiodors Gedanke Grundstein für einen geistig-kulturellen Prozess, der das Bild Westeuropas veränderte.

Für die Stilanalyse in des Wortes engerer Bedeutung muss man in Fri II die Art des gesprochenen Vortrages bestimmen. Mit der Aufteilung des ganzen Textes in syntaktische und expiratorische Einheiten zeigten sich folgende stilistische Dominanten:

a) Die Grenzen der syntaktisch-expiratorischen Einheiten sind gleichzeitig die Grenzen der rhythmischen Einheiten.

b) Es zeigt sich eine isosyllabische (isokolonische) Tendenz.

c) Der Satzton ist konsequent am Ende der syntaktischen Einheit, was bedeutet, dass die Kette der Worte zu einer besonderen Enuntiation strebt, die wir als Akzentklausel bezeichnen. Die Probleme der Akzentklausel muss man mit dem Begriff des Kursus lösen, der in der rednerischen Prosa eines der markantesten Stilmittel war. In Fri II zeigen sich ein *cursum velox* und ein *cursum tardus*. Sehr interessant aber ist die Erscheinung der ditrochäischen Klausel, die in der lateinischen Prosa Kennzeichen eines hohen Stils war. Sie war »magna cura«, Martianus Capella aber erwähnt sie sogar als »*bonas (pulchras, elegantes) clausulas*.« Fri II wurde also in einer Tonart vorgetragen, die der Dichtung nahe war: mit ausgeprägter und ausgearbeiteter Tonmodulation; das brachte es dem Kirchenlied nahe, das auch nicht anderes als ein feierliches, mit modulierter Stimme mehr rezitiertes als gesungenes Vortragen war. Diese Feststellung bekräftigt die Verbindung zwischen Rhetorik und Poesie auch in den slowenischen Pastoraltexten, was ein allgemeines Kennzeichen der Zeit ist.

Beim Problem der Akzentklausel haben wir es mit einem gereimten Schlussstil des Kolons zu tun, was bedeutet, dass in Fri II das Homoioteleuton auftritt. Im Text finden wir es auf pathetisch und rhetorisch am ehesten exponierten Stellen, was die Behauptung zulässt: das Homoioteleuton ist in Fri II ein fakultatives, aber nicht notwendiges Sprachornament. Neben dieser Eigenheit tritt in Fri II auch ein inhaltlicher und formaler Gegensatz zwischen den Wünschen auf, die der irrealen Intention zugehören und den Tatsachen, die

der sachliche Inhalt des Textes sind. In solchen Fällen zeigt sich ein neues Stilmittel, das in der Theorie der rhetorischen Prosa Antitheton genannt wird.

Die strukturelle Eigenheit wäre also mit folgender These bezeichnet: die Eigenart von Fri II besteht im isokolonischen und antithetischen Satzparallelismus, in dem sich als sichtbarste rhythmische Tendenz das Homoioteleuton zeigt. Mit dieser Eigenheit schliesst es sich in seiner Ganzheit der entsprechenden literarischen Produktion westeuropäischen Ursprungs an und bindet sich ausschliesslich an die lateinische Tradition seiner Zeit. Die Stilanalyse gibt daher im Einklang mit dem geschichtlichen Kontext eine indirekt negative Antwort, die beredt das Problem von der angeblichen Verbindung von Fri II mit der altkirchenslavischen Literatur löst.

Der literarische Aufbau in Fri II aber bestätigt auch die sprachliche Konstruktion. Der Schreiber konnte nämlich in der Beschreibung der Vorgänge eine Reihe von spezifischen, verhältnismässig präzisen Stilnuancen und Determinanten gebrauchen, und er hat auf diese Weise den Text individuell gefärbt und subjektiv nuanciert. Zu diesem Zweck hat er vor allem die schöpferischen Möglichkeiten ausgenützt, die Sprache und Stil im System des slavischen Verbalaspektes haben. Die Analyse konnte folgendes feststellen:

a) Das Imperfekt ist meist ein tempus descriptivum, das an Stellen gebraucht wird, wo der Autor biblische Tatsachen erklärt und erläutert; das Imperfekt hat die Funktion exegetischer Vermittlung.

b) Das Perfekt stellt im allgemeinen eine Tatsache dar, die sich in der Vergangenheit abgespielt hat. Hauptsächlich vermittelt es den apodiktischen Ausdruck der Gebote und hat gnomische Funktion.

c) Unter den Aoristen ist die Bildung vom imperfektiven Verbum besonders interessant. In ihr vereinigen sich zwei grammatikalische Eigenheiten, die offensichtlich unzertrennlich sind. Die aspekt-semantiche Grundlage (Imperfektivität) wirkt über die spezifische Zeitform hinaus, die selbst an sich perfektiv ist. Neben dem Element der Dauer zeigt sich das Element der Vollendung. Der imperfektive Aorist weckt in dem Fall die Vorstellung vom Abschluss einer Handlung, eine Art Vollendung der Aktivität in der Vergangenheit. Auf der Grundlage der zeitlichen Perspektive können wir demnach von einer durch Aorist determinierten Imperfektivität sprechen, die eine ausgesprochene Ausdrucksqualität hat.

Um die Aufmerksamkeit zu vergrössern, um das Gefühl und die Konzentration der Expressivität zu intensivieren, aber verwendet der Autor von Fri II noch andere Mittel. Der Kontrast und die Antithese sind Grundlagen jeden Sprechstils. Neben ihnen zeigen sich dichterische Periphrasen und Vergleiche, Metaphern, Allegorien, die Alliteration mit Konsonanz und die Anapher, die aber eine ganz eigene Rolle spielt. Hauptsächlich ist sie mit dem Fürwort *eže* ausgeführt und trägt stilistisch den Satzparallelismus und die gedankliche Struktur. Der Parallelismus als Stilmittel aber gehört in den Umkreis des Formprinzips der Wiederholung. Genetisch stammt er aus der mündlichen Improvisation, die er auch in Fri II erleichtert. Doch ist er im Text nicht nur auf eine behelfsmässig assoziative Funktion begrenzt, sondern hat auch eine stilistisch-formende Rolle. Ähnlich ist es mit der Postposition des persönlichen Fürwortes und der Apposition des Eigenschaftswortes. Der Autor bekam mit Inversionen einen erhöhten, aber manchmal sehr pathetischen Ton. Das tat er mit Absicht, da er von dem Wunsch gelenkt wurde, seine persönliche Emotion auf den Zuhörer zu übertragen. Wir haben es mit einer Art kollektiver Entithesis zu tun, die den Redner und den Zuhörer zu einer Einheit verschmilzt. Die Emotion nimmt das Objekt in sich auf und baut dieser Grundlage ein kohärentes System, das am besten durch den Begriff »Ästhetik leidenschaftlichen Überzeugens« gekennzeichnet würde.

Der Schreiber von Fri II schuf eine maximal gelungene Synthese eines sprachlichen und geistigen Ethymons. Von diesem Zeitpunkt an datiert die slowenische Literatur in des Wortes wahrer Bedeutung. Wenn auch der Text keine historisch bezeugte Tradition schuf, verflocht er sich doch in dem Masse in die Tradition der Geschichte und in der Literatur der Gegenwart, dass er in ihnen seinen festfundierten Platz hat. Er entstand in einer Zeit und in einem Staat, die in der katholischen Kirche ihren ideologischen Überbau sahen und

deshalb eine dementsprechende Literatur schufen. Dabei konnte der Verfasser des Fri II nicht mit nichts beginnen, sondern er musste sich an die vorangegangenen künstlerischen Erfahrungen anlehnen. Deshalb langte der Verfasser von Fri II nach den ästhetischen Mitteln antiker künstlerischer Prosa und glich sie der neuen, mittelalterlichen Gestalt der Welt an. In diesem Prozess zeigte er ausserordentliches Verständnis für die Feinheiten der slowenischen Sprache und zeigte eine glückliche Hand bei der Formung des Inhalts, den er mitteilen wollte. Deshalb gilt es für den ersten slowenischen Text, in dem zugleich auch ein Kunstwerk vorliegt, festzuhalten: Fri II ist ein selbständiges und literarisch-strukturiertes Werk, das wertvolle Anregungen der Tradition übernommen hat. Es übernahm sie schöpferisch und formte sie nach individuellen Neigungen des Schreibers und angesichts der Eigenheit der Volksgeschichte um.